

LİTOGRAFİ SANATI VE HOCA ALİ RIZA

BANU AKGÜN
Öğr. Gör., Gazi Üniversitesi
Polatlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Tasarım Bölümü,
banuakgun1@gmail.com

ÖZ

Özgün baskı; sanatçının kalıbını bizzat hazırladığı, yaratıcılık süreci ve basım aşamalarında başında bulunduğu bir sanat dalıdır. Litografi (taşbaskı) ilk defa 18. Yüzyılda Almanya'da hazırlanmıştır. Ülkemizde ilk litografi atölyesi 1830 yılında kurulmuştur. Osmanlı'da litografi tekniği ilk kez askeri okullarda ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmıştır. Sanatsal bir amaç için litografiyi ilk kez kullanan kişi ise Hoca Ali Rıza'dır. Öğrencilerine çizim yaptırmak ve çizgi eğitimini geliştirmek amacıyla yapmış olduğu desenleri litografi tekniği ile çoğaltmıştır. Türk Resim Sanatı'nın en önemli litografi örnekleri Hoca Ali Rıza tarafından yapılmıştır. Üç ayrı nitelikte dokuz albümden oluşan toplam üç yüze varan litografi baskıları mevcuttur. Bu litografi baskıları ilk çağdaş ve nitelikli seviyeye ulaşan özgün baskı örnekleridir. Hoca Ali Rıza'nın sanatsal litografi örnekleri resim ve baskı teknikleri açısından kendisinden sonra gelen sanatçılara da ilham kaynağı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: litografi, Hoca Ali Rıza, sanat.

LITOGRAPHY ART AND HOCA ALİ RIZA

ABSTRACT

Printmaking, which is an art including creative process and printing. In printmaking the mold is prepared by the artist. Lithography has been prepared for the first time in 18th Century. In our country, the first lithography workshop was established in 1830. The lithography was used to satisfy the needs of the army for the first time in the Ottoman Empire. The person who used lithography for the first time for an artistic purpose was Hoca Ali Rıza. He used lithography techniques in order to improve the drawing lines and patterns of the students. The most important lithography examples of the Turkish Art Paintings were created by Hoca Ali Rıza. Three separate qualifications up to a total of nine albums, three hundred lithography printings are available. These lithograph prints are reaching the first modern examples of printmaking. Hoca Ali Rıza's artistic lithography techniques in terms of pictures and samples has been a source of inspiration for many artists.

Keywords: lithography, Hoca Ali Rıza, art.

GİRİŞ

Sanat, insanlık kadar eskidir ve estetik ile iç içedir. Sanat, çağların dünya görüşlerini aynı zamanda estetik görüşlerini de yansıtır. Sanatçı, eserlerinde çağına ve çağının düşüncelerine uymasını gerektirecek araştırmaları yapmak, biçimleri bulmak ve uygun bir atmosfer içinde senteze gitme zorunluluğu duymaktadır. Görsel sanatların başlangıcı M.Ö. 10.000 yıllarında yapıldığı tahmin edilen mağara duvarlarındaki resimlere dayanmaktadır (Düzenli ve Kavuran, 2004: 187-204; Turani, 2007: 9-10). İnsan var olduğu günden beri deneyseleğe açık olmuş ve bilgi aktarımında her türlü iletişim aracını kullanmaya çalışmıştır. Sümer, Asur, Babil ve Mısır medeniyetlerinde tahta baskı tekniği ile tahta üzerine oyulan kalıplar, mühür olarak kullanılarak özgün baskı tekniklerinin tarihteki ilk örneklerini oluşturmuştur. Özgün baskı; sanatçının kalıbını bizzat kendisinin hazırladığı yaratıcılık süreci ve basım aşamalarında başında bulunduğu bir sanat dalıdır. Özgün baskı teknikleri, grafik sanatların çoğaltma esasına dayanmaktadır. Bu çoğaltılabilme özelliği ile geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Gravür, serigrafi ve litografi gibi baskı teknikleri özgün baskıya birer örnektir. Litografi resim ve yazının taşın düz yüzeyinde yan yana veya iç içe kombine edildiği sanatsal bir baskı tekniğidir (Akalin, 2003: 129-138; Keskin, 2014: 30-35).

AMAÇ

Litografi ve Hoca Ali Rıza'nın litografi sanatına yaptığı katkı ve etkilerinin tanınması amaçlanmıştır.

YÖNTEM

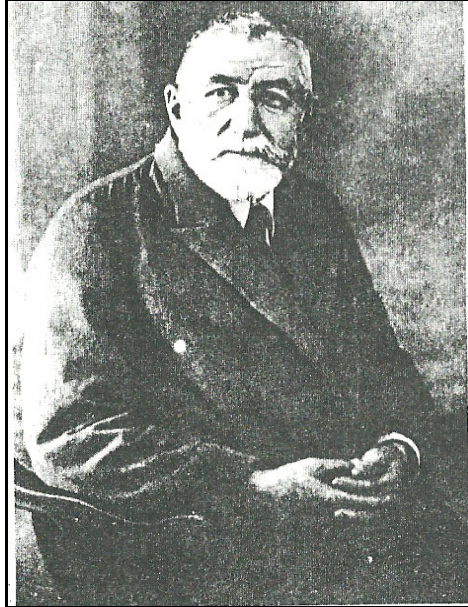
Bu çalışmada, literatür tarama yöntemi, nitel araştırma yöntemlerinden olan betimsel analiz ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Literatür tarama yöntemi ile elde edilen veriler belirlenen temalara göre özetlenmiş ve yorumlanmıştır (Büyüköztürk, 2004:1-7; Yıldırım ve Şimşek, 2011: 226-7).

LİTOGRAFI

18. yüzyılda endüstrinin gelişmesi ve seri üretimin getirmiş olduğu rekabet anlayışı yeni buluşların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İlk defa Munich'te 1796 yılında Alman Alois Senefelder yazılar ile birlikte resimsel imgeleri aynı kalıpta basmayı başarmıştır. Senefelder, doğada hazır bulunan kireç taşı kalıp olarak kullanmış ve yağ ile suyun birbirini itmesi temel ilkesinden faydalanarak litografi tekniğini bulmuştur. Litografi (taşbaskı) kelimesi "litos" latince taş ve "graphein" yazmak / kazımak kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Taş bu tekniğin en önemli malzemesidir. Senefelder litografiyi "Chemischen Druckart" (mekanik baskının yerini alan kimyasal baskı) olarak tanımlamıştır. Litografinin ortaya çıkması ile birlikte kitaplar ve afişler bu teknikten yararlanılarak basılmaya başlanmıştır (Keskin, 2014: 30-35). Daumier, Goya, Gericault, Bonington ve Lautrec gibi ünlü sanatçılar litografi tekniğini kullanarak sanat dünyasına çok sayıda eser kazandırmışlardır. Türkiye'de ilk litografi atölyesi Sadrazam Hüsrev Paşa'nın desteği ile 1830 yılında Fransız Jacques ve Henri Caillot Kardeşler tarafından Beyoğlu'nda kurulmuştur (Bilginer, 2014: 13-28; Gönenç, 1968: 8-9).

HOCA ALİ RIZA

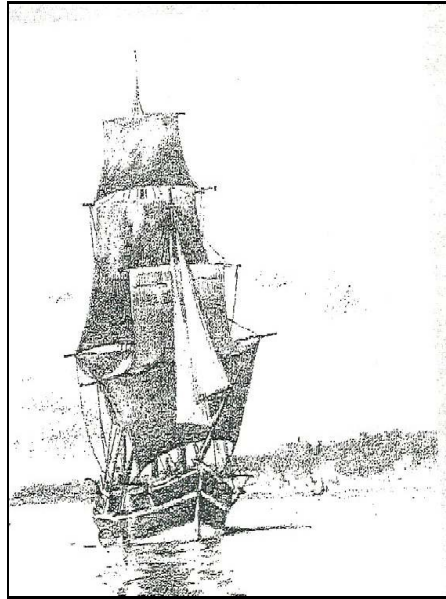
Hoca Ali Rıza, 19. Yüzyıl Türk Resmi ile 20. Yüzyıl Türk Resmi arasında geçiş görevi yapan önemli bir sanatçı olup ilk büyük desen ustası olarak ön plana çıkmaktadır. Çeşitli okullardaki öğretmenlik görevinden dolayı “hoca” lakabı ile anılmıştır (Pehlivan, 2013: 106-122). Hoca Ali Rıza batılı anlamda ki resim sanatımızın öncüleri arasındadır. Aslen Rumeli kökenli bir aileden olan Hoca Ali Rıza, 1858 yılında Üsküdar’da doğmuştur. Babası Üsküdarlı “Süvari Binbaşı” Mehmet Rüştü Efendi’nin hat sanatına olan ilgisi nedeniyle küçük yaşlardan itibaren resim sanatına büyük bir merak duymuştur. Askeri lisede okurken resme ilgi duyan altı sınıf arkadaşı ile birlikte okulda bir resim atölyesi açılması için çabalamışlardır. Atölyede ilk resim hocaları Osman Nuri Paşa olmuştur. Daha sonraları Süleyman Seyyid ve Mösyö Gués’nin verdikleri resim eğitimleri ile teknikleri daha da perçinlemiş ve yapmış oldukları tablolar Padişah II. Abdülhamit tarafından beğenilmiştir. Mezun olduktan sonra 1884 yılında Harbiye’de Osman Nuri Paşa’nın asistanlığı görevine getirilmiştir. Harbiye’de hocalık yaparken bir yandan da Darüşşafaka’da öğrencilere ücretsiz resim dersleri vermiş ve Harbiye Matbaası’nda Baş Ressamlık görevini de sürdürmüştür. II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti’nin başkanlığını üstlenmiştir. Sağlık sorunları nedeniyle askerlikten emekli olduktan sonra (1911) Sanayi-i Nefise Encümeni Azalığı ve İnas Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi’nde resim hocalığı yapmıştır. Ayrıca Çamlıca Kız Lisesi, Üsküdar Kız Sanayi-i Nefise Mektebi ve Sultanahmet Erkek Ameli Hayat Okulu’nda dersler vermiştir. Cumhuriyet’in ilanından sonra Ankara’daki sergilere katılmayıp, sanatsal yaşamını İstanbul’da sürdürmüştür. Yaşamının büyük bölümü Üsküdar’da geçmiştir. Resimlerinde kendi has üslûbu açıkça görülmekte olan Hoca Ali Rıza, 1930 yılında beyin kanaması sonucu İstanbul’da vefat etmiştir (Turgut, 2001: 4-15; Ener, 2001: 16-19).

Fig.1 Hoca Ali Rıza.

LİTOGRAFI VE HOCA ALİ RIZA

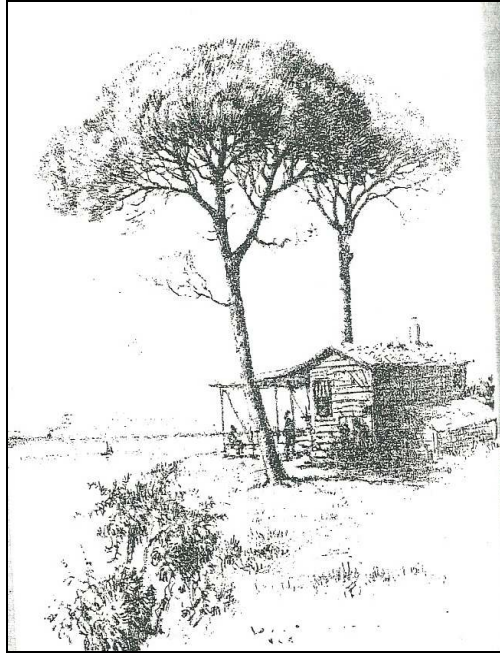
Osmanlı Dönemi'nde çağdaş anlamda resim dersleri ilk kez askeri okullarda 1794 yılında peyzaj ile başlamıştır. Bu sebeple asker kökenli ressamların büyük bir kısmını peyzajist ressamlar teşkil etmiştir (Yetik, 1987: 4-8). Hoca Ali Rıza, yağlıboya, suluboya ve karakalem çalışmaları yanında litografi çalışmaları da yapmıştır (Berk, 1960: 22-24). Osmanlı'da litografi ilk kez askeri okullarda ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmıştır. Sanatsal bir amaç için litografiyi ilk kullanan ise Hoca Ali Rıza'dır. Öğrencilerine çizim yaptırmak ve çizgi eğitimini geliştirmek amacıyla "Meşk Defterleri" adında desen albümü hazırlamıştır. Masa, iskemle, koltuk, mangal, fincan gibi ev eşyalarının yanı sıra arslan, at ve gülleri konu alan çizgi etütlerini öğrencilerinin desen becerilerinin geliştirilmesinde kullanmıştır. Kurşunkalem ile hazırlanan bu çizgi resimler dizisi litografi tekniği ile çoğaltılmış ve askeri okullarda eğitim aracı olarak yararlanılmıştır. İstanbul'u konu alan birçok resmini manzara karşısında çalışarak oluşturan sanatçı desen çizimine ayrıca önem vermiştir. Hoca Ali Rıza'nın üç farklı zamanda ve yerde basılmış, üç ayrı nitelikte toplam dokuz albümden ve sayısı üç yüze ulaşan litografi örneğinin varlığından söz edilebilmektedir. Litografi tekniğinin zorluğu ve litografinin sınırlı bir çevre tarafından talep edilmesine karşın Türk Resim Sanatı'nın ilk ve en önemli litografi örnekleri Hoca Ali Rıza tarafından yapılmıştır. Karakalem çalışmalarına benzeyen litografi baskılarını Mektebi Fünun-u Harbiye Matbaası'nda basmıştır. Litografilerinin kaynağı olan desenlerin başlıca özelliği; modeli dikkatli gözlemlemesi ve sert bir ışık altında saptadığı ışık - gölge dokularından yararlanmasıdır. Titiz doğa etüdü, perspektif değerlerine bağlılık, ezberden yapılan ağaç, kaya ve yelken motiflerinde görüldüğü gibi imge payını da içeren desenler görsel etkinliğinin çıkış yerini oluşturmuştur (Şekil 2 ve 3). Bu litografi örnekleri, çağdaş ve nitelikli bir seviyeye ulaşan özgün baskı resmimizin ilk örnekleri olarak belgelenmiştir (Gürel, 2000: 24-29; Pehlivan, 2013: 106-122; Köksal, 1981: 48-49).

Fig. 2 Yelkenli Gemi.

TARTIŞMA

Resim sanatçısı için atölye imkânlarının ne denli önemli olduğu aşikârdır. Kişisel olanaklar ile baskı atölyesi kurmanın güçlükleri göz önüne alındığında litografinin sanatsal anlamda kullanımının yaygınlaşmaması daha iyi anlaşılır. Hoca Ali Rıza'nın yaşamış olduğu dönem itibariyle litografi tekniği ile uğraşmanın oldukça masraflı olması hem sanatçıların hem de konuya meraklı öğrencilerin litografi ile uğraşmaları önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Her ne kadar maliyeti yüksek olursa olsun Türk Resim Sanatı'nda, Hoca Ali Rıza'nın saygın sanat tutkusu ve azmi ile sanatsal anlamdaki ilk litografi örnekleri ortaya konmuştur. Yüksekokullarımızda bu litografi örneklerinden resim ve baskı tekniklerinin öğretimi açısında oldukça yararlanılmış ve yapmış olduğu çalışmalar kendisinden sonra gelen Ruhi Arel ve Nazmi Ziya gibi sanatçılara ilham kaynağı olmuştur (Bilginer, 2014; 13-28; Akalın, 2003: 129-138).

Fig. 3. Kır Kahvesi.

SONUÇ

Litografi, resim ve yazının taşın düz yüzeyinde yan yana veya iç içe kullanıldığı sanatsal bir tekniktir. Litografi tekniği, sanatsal bir baskı aracı olarak bugün hala varlığını sürdürmekte ve görsel kültürümüze hizmet etmektedir. Sanatsal anlamda litografi ülkemizde ilk kez Hoca Ali Rıza'nın çalışmaları sayesinde olgunlaşmaya başlamıştır. Hoca Ali Rıza'nın litografi tekniğini kullanmadaki yetkinliği, titizliği ve gayreti ancak büyük sanatçılarda görülebilen bir samimiyetin ve saygının güzel bir örneğidir.

KAYNAKLAR

- Akalın, G. 2003. "Türkiye'de Özgün Baskı Resme Tarihsel Bir Bakış; Gravür'ün Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8:129-138.
- Berk, N. 1960. "Hoca Ali Rıza'nın Sanatı", *Arkitekt*, 29(298): 22-24.
- Bilginer, O. 2014. "Serigrafinin Tarihçesi ve Türkiye'de Serigrafi Sanatı", *Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Yazıları Dergisi*, 31: 13-28.
- Büyükoztürk, Ş. 2004. *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Düzenli, Ş., Kavuran, T. 2004. "Görsel iletişim Aracı Olan Pul'un Tarihi Gelişimi ve Grafik Ürün Olarak Önemi", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2): 187-204.
- Ener, C. 2001. "Dedem Peyzaj Ressamı Üsküdarlı Hoca Ali Rıza", *Sanat Çevresi*, 23(275): 16-19.
- Gönenç, T. 1968. "Türk Baskı Resim Sanatı'nın Boyutları ve Geleceği", *Ankara Sanat*, 24(2): 8-9.
- Gürel, H.N. 2000. "70. Ölüm Yıldönümünde Hoca Ali Rıza'yı Anmak ve Taşbaskı Albümleri", *Türkiye'de Sanat (Plastik Sanatlar) Dergisi*, 44: 24-29.
- Keskin, İ. 2014. "18. Yüzyıl Sonunda Matbaanın Yeniden Doğusu Alois Senefelder ve Litografi", *Rh+ artmagazine*, 106: 30-35.
- Köksal, A. 1981. "Hoca Ali Rıza'nın Taşbaskıları", *Milliyet Sanat Dergisi*, 33: 48-49.
- Pehlivan, B. 2013. "Kuşaklar Bağlamında Çağdaş Türk Resim Sanatı'nda Desen: 10x2/" , *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6(12): 106-122.
- Turani, A. 2007. *Dünya Sanat Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turgut, N. 2001. "Türk Sanatı'nda Hoca Ali Rıza", *Sanat Çevresi*, 23(275): 4-15.
- Yetik, S. 1987. "Peyzaj Sanatı ve Ressam Hoca Ali Rıza", *Sanat Çevresi*, 99, 4-8.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. 2011. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.